Par mazā zīriņa ligzdošanas vietām un populācijas stāvokli Latvijā

RUSLANS MATROZIS,
matruslv@inbox.lv

Mazais zīriņš *Sternula albifrons* Latvijā ir rets un lokāli sastopams putns. No 21. gs. sākuma mazo zīriņu skaitam ir izteikti lejupejoša tendence, kas saistīta ar zināmo koloniju izzušanu galvenokārt antropogēnā traucējuma un ligzdošanas vietu biotopa transformēšanas dēļ. Tāpēc mūsdienās ir svarīgi apzināt visas zināmās ligzdošanas vietas un iespēju robežās (arī ārpus ligzdojošo atlantu periodiem) sekot līdzi koloniju statusam un biotopa stāvoklim, pēc iespējas veicot arī nepieciešamos aizsardzības (mikroliegumu izveidošanu) vai biotehniskus pasākumus.

Latvijas populācijas skaita novērtējumi

Pirmais mazā zīriņa ligzdojošās populācijas skaita novērtējums publicēts 1946. gadā un balstīts uz Latvijas Ornitoloģijas centrāles brīvprātīgo līdzstrādnieku iesūtītajām ziņām (pēc publicēta lūguma informēt par kaijveidīgo putnu ligzdošanas vietām).[1] Konkrēti datu savākšanas gadi rakstā nav atzīmēti, bet tiek pieņemts (Виксне 1978), ka runa ir par laika periodu no apmēram 1935. līdz 1944. gadam (jo raksta autors Bruno Bērziņš (1909–1985) 1944. gada oktobrī šos materiālus bija paņēmis līdzi trimdā Zviedrijā, kur tos zviedru valodā publicēja). Tajos gados mazā zīriņa populācijas novērtējums bija 150–200 pāri, no tiem 50–60 pāri ligzdoja kāpās Daugavgrīvas salā, 40 pāri vairākās vietās Daugavas lejtecē (Bērziņš 1946). Nākamo novērtējumu publicēja Jānis Vīksne (1936–2015), apkopojot ziņas par kaijveidīgo putnu ligzdošanas vietām Latvijā no 1946. līdz 1975. gadam, un mazā zīriņa populācija minēta kā 100–200 pāri (Виксне 1978), bet autors norādījis tikai trīs koloniju vietas (Daugavas saliņas pie Salaspils un Ikšķiles, kā arī Gaujas grīvā). Jāatzīmē, ka abas minētās publikācijas balstās uz gadījuma novērojumiem bez pilnvērtīgas visu potenciālo ligzdošanas vietu apsekošanas (Latvijas piekrastē un Daugavas baseinā), tāpēc skaita novērtējums ir mazāks, nekā tas tolaik varēja būt.

Vācot informāciju savam diplomdarbam, Latvijas Valsts universitātes Bioloģijas fakultātes students Agris Strazds 1978. un 1979. gada ligzdošanas sezonās mērķtiecīgi apsekoja kaijveidīgo putnu ligzdošanas vietas Rīgas un Limbažu rajonā. Rezultātā mazā zīriņa ligzdošana tika pierādīta 13 vietās, kopējā skaita novērtējums – 240 pāri (Strazds 1980). Pirmā Latvijas ligzdojošo putnu atlanta laikos (1980–1984) skaits minēts kā 250–300 pāri, no tiem 49 % ligzdoja Rīgas teritorijā (Priednieks u. c. 1989). Līdzīgs populācijas novērtējums (250–300 pāri) atzīmēts arī 1986. gadā veiktajā Latvijas ligzdojošo kaijveidīgo putnu speciālajā uzskaitē, kaut gan iegūtas ziņas tikai par 10 kolonijām ar 72 ligzdojošajiem pāriem (Vīksne, Janaus 1989), un 1994. gadā publicētajā populācijas novērtējumā (Strazds u. c. 1994).

21. gadsimtā sākusies mazo zīriņu Latvijas ligzdojošās populācijas lejupslīde: 2004. gadā Eiropas ligzdojošo putnu populāciju novērtējumu apkopojumā minēti 150–200 pāri ar samazināšanās tendenci (BirdLife International 2004), 2015. gadā Eiropas Sarkanās grāmatas sarakstam Latvijas populācijā minēti 80–150 pāri (BirdLife International 2015), savukārt pēdējais novērtējums ir publicēts Latvijas ligzdojošo putnu atlantu apkopojumā un attiecināms uz pēdējo Eiropas ligzdojošo putnu atlanta uzskaišu rezultātiem (2013–2017), kad populācijas skaits norādīts kā 70–100 pāri (Ķerus u. c. 2021).

Foto: Viesturs Klimpiņš

Mazais zīriņš *Sternula albifrons* perē ligzdā. 1983. gads.

[1] Lūgumu Latvijas Ornitoloģijas centrāles brīvprātīgajiem līdzstrādniekiem ziņot par kaiju un zīriņu perēšanas vietām publicēja žurnālā "Daba un Zinātne" 1940. gadā (Anonīms 1940), bet 1943. gadā Bruno Bērziņš šo lūgumu atkārtoja standarta vēstulē jaunajiem līdzstrādniekiem.

Ņemot vērā, ka mazajiem zīriņiem ir raksturīgas ievērojamas ligzdotāju skaita svārstības pa gadiem (dažos gados daļa atlidojušo zīriņu vispār neligzdo, citos gados ligzdotāju skaits strauji pieaug), turklāt ar neregulāru šīs sugas ligzdošanas koloniju apsekošanu pa gadiem ir visai grūti precīzi novērtēt mūsu populācijas pāru skaitu un izmaiņu tendences ilglaicīgā perspektīvā. Var secināt, ka vislielāko skaitu mūsu mazo zīriņu populācija sasniedza 20. gs. 70.–80. gadu mijā, kad tikai divos Latvijas rajonos vien ligzdoja ap 240 pāru, bet, ņemot vērā, ka ārpus uzskaites palika citas nozīmīgas šīs sugas ligzdošanas vietas Daugavas baseinā un Latvijas piekrastē, domājams, ka kopējais populācijas ligzdotāju skaits tajos gados bijis ne mazāks par 350 pāriem. Attiecīgi pēc 40 gadiem mūsu ligzdojošā populācija samazinājusies par 70–80 % (!) un pašlaik nepārsniedz 70–100 pārus.

Foto: Aleksejs Kuročkins

Mazā zīriņa "pēdējā" ligzda Kuivižu liedagā, 17.06.2007.

Mazā zīriņa ligzdošanas biotopi Latvijā

Ziņas par mazā zīriņa ligzdošanas vietām atrodamas samērā nedaudzajās publikācijās, nepublicētajās atskaitēs, ornitologu dienasgrāmatās un dažādās datubāzēs (to skaitā portālā Dabasdati.lv). 1. tabulā apkopota informācija par zināmajām mazo zīriņu ligzdošanas vietām (konkrētu vietu vai tuvu esošu vietu grupu), balstoties uz autora rīcībā esošajiem publicētajiem un nepublicētajiem avotiem. Pirmais konkrētais ligzdošanas gadījums zināms tikai 1929. gadā (Grosse 1942), tāpēc šajā tabulā apkopotas ziņas par pēdējiem nepilniem 100 gadiem. Protams, ka šo apkopojumu nevar uzskatīt par pilnīgu, jo daļa publicēto avotu par šīs sugas ligzdošanu nesatur detalizētākus ligzdošanas vietu un skaita aprakstus, bet daļai novērojumu trūkst papildu informācijas, lai varētu pārliecinoši apstiprināt ligzdošanas statusu.

Pēc apkopotās informācijas par zināmajām ligzdošanas vietām, jāsecina, ka mazais zīriņš ligzdošanai izvēlas galvenokārt Latvijas piekrastes liedagus, kāpas un saliņas (zināma vismaz 21 vieta), Daugavas baseina saliņas/sēkļus, apkārtējās lauksaimniecības zemes, karjerus, cilvēka būves un jumtus (kopā ar Rīgas teritoriju un tās tuvāko apkārtni vēsturiski ir zināmas vismaz 29 vietas). Retāk ligzdo citās vietās – lielajos piejūras ezeros (vismaz trīs vietas), un gadījuma ligzdošana atzīmēta Nagļu zivju dīķī.

Ligzdošana Latvijas jūras piekrastē. Mūsu rīcībā ir visai fragmentāra informācija par mazā zīriņa ligzdošanas vietām liedagos līdz pat 20. gs. 70. gadiem. Ir zināms, ka vismaz 30. gados šī suga ligzdoja kāpās Daugavgrīvas salā (pie mola) (Štolls 1938), kur skaitu noteica līdz 50–60 pāriem (Bērziņš 1946). Padomju okupācijas gados ievērojamu piekrastes daļu (posmā no Nidas līdz Mērsragam) aizņēma stingri apsargāta PSRS ārējās robežas zona ar caurlaižu sistēmu un iespēju iziet uz liedagu vien noteiktās vietās (parasti piekrastes ciemu ierobežotajās teritorijās), bet citur pieeja vispār tika liegta (pat Daugavgrīvas salas apmeklēšana bija iespējama tikai ar caurlaidēm periodā no kara beigām līdz apmēram 1964. gadam (Pope 2005)). 20. gs. 70. un 80. gados novērojumus par Kurzemes piekrastes ligzdojošajiem putniem veicis Elmārs Pēterhofs (Pēterhofs 1983, 1984, 2007), bet pirmo reizi Baltijas jūras piekrastes ligzdojošo putnu kompleksas uzskaites (Sarkanās grāmatas reto sugu atradņu konstatēšanas nolūkā ar Baltijas kara apgabala štāba izsniegtu atļauju) veikuši Māris un Agris Strazdi 1989. gada jūnijā astoņu dienu pastaigu maršrutā posmā no Nidas līdz Irbes grīvai (Strazds 1992). Otars Opermanis savai disertācijai vācis ziņas par piekrastē ligzdojošajiem putniem no 1989. līdz 1997. gadam (Opermanis 1997), bet 1996. gadā vairāki autori publicēja Latvijas piekrastē ligzdojošo putnu uzskaišu datu apkopojumu no 1978. līdz 1995. gadam, norādot, ka mazā zīriņa ligzdojošā populācija visā Latvijas piekrastē ir 65–120 pāru (jeb 32–40 % no sugas Latvijas populācijas aplēses (250–300 pāri)), bet bez konkrētu kolonijas vietu norādēm (Opermanis u. c. 1996). Padomju periodā brīvi pieejamajā atlikušajā piekrastes daļā (no Mērsraga līdz Ainažiem) mazo zīriņu ligzdošana bijusi zināma Gaujas grīvā (Виксне 1978; Matrozis 2007) un Vidzemes jūrmalas posmā no Ainažiem līdz Svētupei (Lipsbergs u. c. 1985; Anonīms 1990). Sākot ar 20. gs. 90. gadu sākumu, pieeju Latvijas piekrastei atvēra visiem iedzīvotājiem, rezultātā ievērojami pieaudzis antropogēnais traucējums piekrastē ligzdojošajiem putniem, bet līdz Latvijas piekrastes ligzdojošo putnu monitoringa uzsākšanai 2018. gadā ziņas par mazā zīriņa kolonijām tika iegūtas neregulāri dažādu uzskaišu ietvaros. Domājams, ka tieši antropogēnā traucējuma dēļ mazie zīriņi pārtrauca ligzdot Rīgas jūras līča austrumu piekrastē, kur ligzdošana bija zināma kopš 1977. gada, bet pēdējās ligzdas (pēc

Foto: Igors Deņisovs

Mazā zīriņa ligzdas Rīnūžu ostas teritorijā Rīgā, 27.05.2006. un 20.06.2006.

autora novērojumiem) tika atrastas 2007. gadā Salacgrīvā un Kuivižos. To pašu var attiecināt uz visilgāk pastāvošo mazā zīriņa koloniju Gaujas grīvā, kur ligzdošana bija zināma daudzās sezonās 50 gadu periodā (no 1962. līdz 2011. gadam).

Ligzdošana Daugavas ielejā (ārpus Rīgas pilsētas). Vēsturiski mazo zīriņu ligzdošana bija zināma tikai uz dažām salām – pie Salaspils (Виксне 1978), Mācītāja salā pie Ikšķiles (Jura Kazubierņa (1940–2016) un Pētera Blūma nepublicēti novērojumi), kā arī pie Lielvārdes (Kārļa Griguļa (1884–1972) nepublicēts novērojums), kuras tika noslīcinātas, uzsākoties Ķeguma un Rīgas HES darbībai. Pirmais Daugavas baseinā un tās tuvākajā apkārtnē veiktais mazā zīriņa skaita novērtējums attiecas uz 1989. gadu (Strazds 1989): "Pie Daugavas vai tās salām posmā no Rosicas ietekas (Baltkrievijas robeža) līdz Stukmaņiem (toreizējais Stučkas rajons) saskaitītas 8 kolonijas, kopā 50–60 pāru. Karjeros augšpus Daugavpils, uz Z no Elkšņiem lielākā (25–30 pāri). Tālāk lejtecē līdz Ikšķilei nav konstatēti (novērojumi: Andris Avotiņš, Juris Čehovičs, Agris un Māris Strazdi)." Vēl 20. gs. 80.–90. gados diezgan īslaicīgā periodā Jēkabpils un Stukmaņu dolomīta karjeros ligzdošanu atzīmējis Andris Avotiņš (Strazds 1989; Kreilis 1990; A. Avotiņa nepublicēti dati[2]). Turpmākajos gados uz dabiskas izcelsmes Daugavas saliņām un sēkļiem (reizēm arī apkārtnes lauksaimniecības zemēs) mazie zīriņi ligzdoja posmā no Jersikas līdz Gorbačovai (pie Baltkrievijas robežas), kur saglabājies dabiskais upes deltas izskats (pateicoties nerealizētajam Daugavpils HES projektam 20. gs. 80. gadu beigās). Tomēr kopumā ligzdošanas kolonijas apsekotas neregulāri, tāpēc kopējo Daugavas lejteces populācijas skaitu mūsdienās nav iespējams precīzi noteikt.

Ligzdošana Rīgas pilsētā. Pirmo apkopojumu par pilsētas teritorijā ligzdojošajiem mazajiem zīriņiem publicēja Agris Strazds, balstoties uz uzskaites datiem 1978.–1979. gadā (Strazds 1980), bet Māris Strazds savā diplomdarbā minēja 120–150 pārus Rīgas ligzdotāju (Strazds 1983), nepieskaitot lielo Lielupes grīvas koloniju aiz pilsētas robežas. Mazliet vēlāk ziņas par mazā zīriņa ligzdošanas vietām Rīgā savā diplomdarbā apkopojis Ģirts Strazdiņš (Strazdiņš 1991). Svarīgi atzīmēt, ka vismaz kopš 1995. gada mazā zīriņa ligzdošana konstatēta uz Rīgas jumtiem: 1995. gadā uz rūpnīcas "Aldaris" jumta (Floriāna Saviča novērojums), kopš 2000. gada – uz Preses nama jumta (Strazds 2002), kopš 2004. gada – uz Kundziņsalas noliktavas jumta (autora novērojums), kopš 2008. gada – uz lielveikala "Olimpija" jumta (Matrozis 2019; Anonīms 2023). Pēdējais ligzdošanas gadījums uz zemes Rīgā atzīmēts Rīnūžu ostā 2007. gadā (Igora Deņisova novērojums). Vismaz 2023. gadā, spriežot pēc portālā Dabasdati.lv reģistrētajiem novērojumiem, mazie zīriņi Rīgā ligzdošanas laikā vairs netika novēroti.

Mazā zīriņa ligzdošanai nozīmīgākās (ilglaicīgākās) vietas

Kundziņsala vēsturiski ir salu komplekss (nosaukumi pēc Celms 1926): Putnu sala, Kundziņsala, Gulbju sēkle, Rutku sēkle, Zirgu sala un Kurpnieku sala, kuras padomju gados tika savienotas kopā, izveidojot Kundziņsalu mūsdienu veidolā. Mazo zīriņu ligzdošana zināma 57 gadu periodā: 1948–2004. Pirmās ziņas par ligzdošanu ir no 1948. gada (Valentīna Upmaļa novērojumi): 20. jūnijā ap Kundziņsalu mazie zīriņi manīti barojoties, bet 13. jūlijā uz nelielās Putnu salas saskaitīti 10–13 pāri, kuri droši vien pārcēlušies no pamestās kolonijas Lakstīgalu salā.[3] 07.06.1950. Kārlis Grigulis Kundziņsalā novērojis četrus pārus, bet nav sīkāku novērojuma piezīmju.[4] 1971. gadā 5–6 pāru ligzdošanu Kurpnieku salā konstatēja Ģirts Kasparsons (Strazds 1983). Ilgāku laiku pastāvīga ligzdošanas vieta bija agrākās smiltīm aizbērtās attekas

[2] Andra Avotiņa reto putnu novērojumi 1989.–1993. gadā. Rokraksta manuskripts iesniegts žurnālam "Putni dabā", nav publicēts. 3 lpp. Glabājas R. Matroža arhīvā.

[3] Piezīmju burtnīca "Ekskursiju atskaites. V. Upmalis" (putnu novērojumu pieraksti par 1948. un 1949. gadu). Glabājas R. Matroža arhīvā.

[4] Kārļa Griguļa nepublicēts darbs par retajiem putniem (mašīnraksts). Glabājas M. Strazda arhīvā.

Foto: Ruslans Matrozis

Ar dzelteniem apļiem atzīmēti perējošie mazie zīriņi uz lielveikala "Olimpija" jumta Ķīpsalā, 29.05.2008. Mazā zīriņa ligzda ar olām turpat, 07.06.2010.

1. ATTĒLS. Visas zināmās vēsturiskās un pašreizējās mazā zīriņa *Sternula albifrons* ligzdošanas vietas Latvijā.
FIGURE 1. All known historical and current nesting sites of the Little Tern *Sternula albifrons* in Latvia.

1. TABULA. Visas zināmās vēsturiskās un pašreizējās mazā zīriņa *Sternula albifrons* ligzdošanas vietas Latvijā. Visas vietas attēlotas arī kartē (1. attēls).
TABLE 1. All known historical and current nesting sites of the Little Tern *Sternula albifrons* in Latvia. All locations are also shown in the map (Figure 1).

Nr. No.	**Nosaukums** Nesting site	**Ligzdošanas gadi (gadu skaits)** Years when nesting was recorded (from first to last year)	**Ligzdu skaits (no–līdz) (zināmo sezonu skaits)** Number of nests (from–to) (number of seasons with known colony size)	**Piezīmes** Notes
Latvijas piekraste				
1	Ainaži–Kuiviži (Randu pļavas)	1977–1982 (6)	no 2 līdz 15 (6)	
2	Kuivižu liedags (uz D no mola)	1980–2007 (28)	no 1 līdz 10–12 (3)	
3	Salacgrīva (uz Z no mola)	1980–2007 (28)	no 1 līdz 6–7 (4)	
4	Salacgrīva–Svētupe	1993 (1)	5 (1)	
5	Lilastes grīva	1998 (1)	10–15 (1)	
6	Gaujas grīva (uz D no ietekas)	1962–2011 (50)	no 1 līdz 11 (16)	
7	Mangaļsala	1978–1979 (2)	2 (2)	
8	Daugavgrīva (uz D no bākas)	20. gs. 30. gadi, 1991 (>2)	50–60; 4–5 (1991)	
9	Daugavgrīvas liegums	1979–1985 (7)	no 20 līdz 40–45 (3)	Smilšu laukumi tagad aizauguši
10	Lielupes grīvas salas (pie ietekas)	1929, 1936, 1977–1992 (18)	no 2 līdz 4 (2); no 20 līdz 80–90 (5)	Smilšu sala tagad aizaugusi
11	Mērsrags (uz Z no ostas)	1983, 2011 (2)	1 (2)	Teritorija tagad aizaugusi
12	Mērsrags (uz D no ostas)	2007 (1)	2–3 (1)	Ostas laukums tagad tiek izmantots kravu novietošanai
13	Pitrags	1983–1993 (11)	1 (2)	
14	Irbes grīva (smilšu strēle uz D no ietekas)	1984–2012 (29)	no 1 līdz 10–15 (9)	
15	Lūžupes grīva	2003 (1)	11 (1)	
16	Ovišrags	2023 (1)	1 (1)	
17	Ventspils liedags (uz D no ostas)	2017–2023 (7)	no 1 līdz 4 (4)	
18	Lībciems (uz Z no Užavas ietekas)	2020–2022 (3)	no 1 līdz 7 (2)	
19	Užavas grīva (uz D no ietekas)	2020 (1)	1 (1)	
20	Vendzavas	2022 (1)	1 (1)	
21	Papes liedags	1992 (1)	2 (1)	

Nr. No.	**Nosaukums** Nesting site	**Ligzdošanas gadi (gadu skaits)** Years when nesting was recorded (from first to last year)	**Ligzdu skaits (no–līdz) (zināmo sezonu skaits)** Number of nests (from–to) (number of seasons with known colony size)	**Piezīmes** Notes
Rīgas teritorija un tuvākā apkārtne				
22	Vecdaugava (pie Laivinieku ielas) un Rīnūžu osta (pie Audupes)	1978–1982, 2001–2007 (12)	no 1 līdz 30–35 (8)	Teritorija tagad transformēta
23	Zīriņu sala (pie Krievu salas)	1979–1986 (8)	no 2 līdz 6 (8)	1986. gadā klajumu noasfaltēja
24	Kundziņsala un apkārtējās saliņas	1948–2004 (57)	no 2 līdz 50 (11)	Teritorija tagad transformēta
25	Rūpnīcas "Aldaris" jumts	1995 (1)	1 (1)	Kopš tā gada jumts nav apsekots
26	Krēmeri	1982–1986 (5)	no 3 līdz 5 (2)	Smilšu laukums tagad aizaudzis
27	Preses nama jumts	2000 (1)	1 (1)	2020. gada rudenī tipogrāfijas jumts nojaukts
28	Lielveikala "Olimpija" jumts	2008–2021 (14)	no 1 līdz 25 (5)	2022. gadā uz jumta novietoti saules paneļi
29	Zaķusala + Zaļais sēklis	1942–1944, 1982–1983 (5)	no 2 līdz 10 (4)	Teritorija tagad aizbūvēta un aizaugusi
30	Lucavsala + Kazas sēklis	20. gs. 50.–60. gadi (?)	no 5 līdz 6 (?)	Teritorija tagad aizbūvēta un aizaugusi
31	Grāpju sala	1944 (1)	1 (1)	Teritorija tagad aizbūvēta un aizaugusi
32	Ķišezers (pie Mīlgrāvja kanāla)	1945, 1978–1989 (13)	no 2 līdz 20 (4)	Smilšu laukums tagad aizaudzis
33	Lielais Baltezers	1978–1979 (2)	no 4 līdz 5 (2)	
34	Juglas ezers	1978–1979 (2)	no 6 līdz 7 (2)	
35	Agroainava pie "Zušu" mājām Sausās Daugavas krastā	1991 (1)	10 (1)	Teritorija tagad aizaugusi
36	Rīgas HES teritorija	2022 (1)	4 (1)	
Daugavas lejtece (no Rīgas HES līdz Baltkrievijas robežai)				
37	Sala pie Salaspils	pirms 1978 (1)	10 (1)	Appludināta Rīgas HES (uzbūvēta 1974. gadā) darbības rezultātā
38	Mācītāja sala pie Ikšķiles un kreisais krasts	1957–1979 (23)	5–10 (4)	Appludināta Rīgas HES (uzbūvēta 1974. gadā) darbības rezultātā
39	Meinarda sala pie Ikšķiles	2022 (1)	1 (1)	
40	Ogres jumts	2011–2019 (9)	1 (3)	
41	Sala pie Lielvārdes	1938 (1)	2 (1)	Appludināta Ķeguma HES (uzbūvēta 1939. gadā) darbības rezultātā
42	Jēkabpils dolomītu karjeri	1987 (1)	no 5 līdz 7 (1)	Karjeri tagad aizauguši
43	Stukmaņu dolomītu karjeri	1983–1993 (11)	no 7 līdz 25 (5)	Karjeri tagad aizauguši
44	Jersikas pilskalna sala (pie Cirseniekiem)	2011 (1)	18 (1)	
45	Glaudusola un apkārtnes sēkļi	2015–2023 (9)	no 1 līdz 5 (5)	
46	Sala pie Somugola	2014 (1)	12 (1)	
47	Lazovka (Daugavpils)	2009 (1)	15 (1)	
48	Dvoriščes sēklis (pie Skerškāniem)	2020 (1)	1 (1)	
49	Sala augšpus Krāslavas tilta	1996 (1)	7 (1)	
50	Sala pie Gorbačovas un apkārtējās lauksaimniecības zemes	2002–2022 (21)	no 5 līdz 35 (5)	
Citas vietas				
51	Kaņieris	1944, 1973 (2)	1 (2)	Gadījuma ligzdošana uz sērēm
52	Babītes ezers	1984 (1)	no 1 līdz 5 (1)	Gadījuma ligzdošana uz sērēm
53	Liepājas ezers	pirms 1985 (1)	1 (1)	Gadījuma ligzdošana uz sērēm
54	Orenīšu-Drabāku IV zivju dīķis	1974 (1)	7 (1)	Gadījuma ligzdošana sausā dīķī

starp Putnu salu un Kundziņsalu (tagadējās Kundziņsalas dienvidu gals). Šī ligzdošanas vieta beidza pastāvēt pēc konteineru ostas uzbūvēšanas un dzelzceļa izbūves caur agrāko kolonijas atrašanās vietu. Veicot speciālas ligzdojošo kaijveidīgo putnu uzskaites, 1979. gadā Agris Strazds tur atzīmējis 25–30 pāru ligzdošanu (Strazds 1980), gadu vēlāk ligzdoja 40 pāri (Strazds 1983), 1981. gadā 15–20 pāri (Mārča Lejas dati; pēc Strazds 1983), bet 1982. gadā tikai 2–5 pāri (Strazds 1983). Mazliet vēlāk – 05.07.1987. Aleksejs Kuročkins salas centrālajā daļā (uz ziemeļiem no ciema starp ostas terminālja žogu un Sarkandaugavu) konstatēja apmēram 50 pāru ligzdošanu (Kreilis 1990). Pēc vairākiem gadiem (21.06.1993. un 05.06.1994.) šo rindu autors, veicot putnu novērošanu šajā salā, mazos zīriņus nav konstatējis, bet 11.06.1995. (kopā ar Floriānu Saviču un Mārtiņu Kalniņu) uz izsūknētā smilšu kalna (uzreiz uz ziemeļiem no ciema, pie Sarkandaugavas) atrasta kolonija ar 25 apdzīvotām mazo zīriņu ligzdām, bet acīmredzot ligzdošana nebija sekmīga, jo vieta bija brīvi pieejama cilvēkiem un suņiem (spriežot pēc atstātajām pēdām kolonijā). Pēc ilgāka laika mazo zīriņu ligzdošanu izdevās konstatēt (nelikumīgi ieejot Rīgas brīvostas teritorijā) uz zema noliktavas jumta salas dienvidu malā pie Daugavas, kur 26.06.2004. uzskaitīju ap 25 mazo zīriņu un ap 70 upes zīriņu ligzdu. Nākamo reizi šo jumtu izdevās apmeklēt (šoreiz ar ostas oficiāli izsniegtu atļauju) 07.06.2010. kopā ar Igoru Deņisovu; uzskaitītas 49 upes zīriņu ligzdas, bet mazie zīriņi nav atzīmēti. Pēdējo reizi jumts apmeklēts 14.06.2018. kopā ar Māru Janaus un Anglijas ornitologu Ianu Robsonu. Toreiz

uz jumta ligzdoja tikai ap 20 upes zīriņu. Skaita samazināšanas iemesls bija iepriekšējos gados nomainīts jumta segums (gluds ruberoīds bez akmentiņiem), kas ir visai nelabvēlīgs zīriņu ligzdu ierīkošanai. Tomēr viens mazais zīriņš šīs uzskaites laikā novērots medījam Daugavā pie salas. Vēl būtu jāatzīmē, ka mūsdienās Rīgas brīvostas teritorijā esošā Kundziņsalas centrālā un rietumu daļa joprojām nav apbūvēta un vietām pārklāta ar izsūknētajām smiltīm, bet tur zīriņu ligzdošana nav konstatēta (vismaz vērojot no malas).

Foto: Oļegs Miziņenko

Pašlaik pēdējais perējošā mazā zīriņa attēls no Gaujas grīvas liedaga, 06.06.2010.

Gaujas grīva (no Carnikavas puses) – mazo zīriņu ligzdošanas vieta 50 gadu periodā: 1962–2011. Par sugas ligzdošanu šajā vietā informācija apkopota īpašā rakstā (par periodu no 1970. līdz 2006. gadam; Matrozis 2007). Vēlāk iegūta vēl papildu informācija: pirmo reizi ligzdošanas iespēja tika pieļauta jau 1962. gadā, kad ornitologs Jānis Baumanis (1940–2006), apmeklējot šo vietu 16. jūnijā, minēja 10 upes zīriņus un 10 mazos zīriņus ar piezīmi "droši vien tur arī ligzdo"[5]. Pēdējās ziņas par mazā zīriņa ligzdošanu šajā vietā (autora novērojumi): 06.06.2010. atrasta viena ligzda ar olām (šīs ligzdas attēls publicēts: Martinsone 2020), bet 07.06.2011. viens putns perēja uz smilšu sēres pie upes ietekas. Vēlākajos gados pierādītu mazā zīriņa ligzdošanas gadījumu šajā vietā nav. Par iemeslu varētu būt vairāki faktori – antropogēnais traucējums ligzdošanas sezonā, kad šo vietu apmeklē ievērojams atpūtnieku un tūristu skaits, nereti ar suņiem, kā arī paša smilšu biotopa aizaugšana ar zālēm. Rezultātā, īpaši pēdējos gados, ievērojami samazinājusies šai sugai nepieciešamā ligzdošanas biotopa – tīra smiltāja – platība (pašreiz tāda ir tikai gar pašu jūras un upes krastu).

Irbes ieteka – zināma ligzdošana 31 gada periodā: 1984–2014. Garā smilšu strēle uz dienvidiem no Irbes upes ietekas jūrā ir zināma kā mazo zīriņu ligzdošanas vieta vismaz kopš 1984. gada, kad pirmo reizi ligzdošanas sezonā tur nokļuva ornitologi (M. Strazda ziņa[6]). Autoram kopā ar Alekseju Kuročkinu apmeklējot šo vietu 03.07.1993., atzīmēti ap 10 mazo zīriņu pāru. Agris Celmiņš 30.05.1995. tur novēroja divus pieaugušos putnus, bet ap 1997. gadu Irbes grīvā ligzdoja ap 10 pāru (Pēterhofs 2007). Datus par mazā zīriņa ligzdošanu Irbes grīvā 2002.–2012. gadā dabas lieguma "Ovīši" dabas aizsardzības plāna vajadzībām apkopoja Rolands Lebuss: 2002. gadā – 3–5 pāri, 2003. – nav konstatēti, 2009. – 1–2 pāri, 2011. – 10–15 pāri, 13.05.2012. novēroti 10 īpatņi, 25.05.2014. nav novēroti (Lebuss 2014). Vēlākajos gados ziņu par ligzdošanu šajā vietā nav, kaut gan vieta tika regulāri apmeklēta (tai skaitā kopš 2018. gada – Latvijas piekrastē ligzdojošo putnu monitoringa ietvaros).

Lielupes grīvas saliņas – zināma ligzdošana vismaz 17 gadu periodā: 1929, 1936, 1977–1992. Agrāk šo teritoriju ornitoloģiskajā literatūrā sauca par "Buļļiem" (vāciski *Bullen*), pēc Lielupes dzelzceļa stacijas senāka nosaukuma, bet pie Lielupes ietekas atrodas Buļļuciems. Pašlaik šīs saliņas ir aizsargājamās dabas teritorijas "Lielupes grīvas pļavas" sastāvdaļa, stipri aizaugušas ar niedrēm un citiem augiem, bet 20. gadsimta pirmajā pusē pļavās ganīja lopus un vieta bija zināma kā viena no populārākajām putnu vērošanas un medīšanas (taksidermijai) vietām mūsu galvaspilsētas tuvumā (Stoll 1931). Tieši Buļļos vācbaltu putnu gredzenotājs agronoms Aleksandrs Grose (*Alexander Grosse*, 1883–1966) konstatēja un pirmais publicēja konkrētas ziņas par mazo zīriņu ligzdošanu Latvijas teritorijā: 11.07.1929. tur atrastas 2 (ligzdas?), bet 30.08.1936. – 4 (par vēlu ligzdošanai, varbūt novērojis izlidojošos jaunos putnus?) (Grosse 1942). Latvijas Nacionālā dabas muzeja kolekcijā ir viens Buļļos iegūts mazais zīriņš no 15.07.1924. Vēlākajos gados par ligzdošanu uz saliņām ir ziņas tikai Latvijas Sarkanās grāmatas datu vākšanas materiālos[7]: mazo zīriņu kolonija uz saliņas ir zināma no 1977. gada, kad smilšu saliņā (pēdējā salā uz ziemeļiem; domājams, zvejnieku kolhoza "Uzvara" ostas veidošanas laikā izsūknēto smilšu novietošanas vietā pretī Buļļupei) ligzdoja apmēram 30 pāri (Jāņa Mančinska vēstule, 03.03.1978.), taču, apmeklējot šo koloniju 16.06.1979., J. Mančinskis atrada 14 ligzdas, bet daudzas izpostīja žagatas un spēcīgas lietusgāzes (vēstule 30.12.1979.). Savukārt Agris Strazds šeit minējis 80–90 pārus ligzdotāju (vēsturiski lielāko vienas kolonijas ligzdotāju skaitu Latvijā!; Strazds 1980), 1981. gadā kolonija aizgāja bojā, kad ligzdas

[5] Jāņa Baumaņa putnu novērojumu izraksti par 1962. gadu. Glabājas R. Matroža arhīvā.

[6] Mazā zīriņa sastopamības apraksts, kuru sagatavojis Juris Lipsbergs (1939–2020) pirmās Latvijas Sarkanās grāmatas sugu aprakstiem. Glabājas R. Matroža arhīvā.

[7] Latvijas Sarkanās grāmatas vajadzībām iesniegti reto putnu ziņojumi (vēstules un atsevišķi iesniegti novērojumi, 1977–1999) no ornitologa Jura Lipsberga krājuma. Glabājas R. Matroža arhīvā.

Foto: Ruslans Matrozis

Glaudusolā un apkārtnes sēkļos mazo zīriņu ligzdošana atzīmēta vismaz no 2015. līdz 2023. gadam (1–5 pāri), 04.07.2020.

tika noskalotas vēja radīto uzplūdu laikā, savukārt 1982. gadā kolonijas vairs nebija (Strazds, Strazds 1988). Vēlākajos gados par mazo zīriņu ir ziņas 1984. gadā – ligzdoja 15 pāri.[8] 1987. gadā divas reizes (7. jūnijā un 1. jūlijā) putnu gredzenošanas nolūkā koloniju apmeklēja Vladimirs Smislovs, bet mazos zīriņus viņš nekonstatēja, savukārt 1992. gadā tur atzīmēta vairāk nekā 100 pāru zīriņu (no tiem ap 20 mazo zīriņu ligzdu) kolonijas pazušana makšķernieku un ūdens tūristu regulāra apmeklējuma dēļ (Opermanis u. c. 1996). Vēlākajos gados sala stipri aizaugusi ar krūmājiem un kokiem. Vismaz sākot no 90. gadu beigām, smilšu izsūknēšana, attīrot Lielupes grīvas kuģu ceļu, notikusi uz Lielupes grīvas liedagu (no Jūrmalas puses), kur vēl 1999. gadā ligzdoja viens jūras zīriņu pāris (autora novērojums), bet jau tajos gados stipri pieauga Jūrmalas vietējo iedzīvotāju un atpūtnieku radītā antropogēnā traucējuma slodze, tādēļ zīriņu ligzdošana tur vairs nekad nav atzīmēta.

Nākotnes perspektīvas

Rīgas industriālās attīstības rezultātā, sarūkot dabisku mazo zīriņu ligzdošanai atbilstošu biotopu teritorijām, zīriņi no Daugavas lejteces salām/sēkļiem un kāpām 1920. gs. 70.–80. gados pārcēlušies uz mākslīgas izcelsmes smilšu vai akmens laukumiem, bet šādu ligzdošanas biotopu mūžs pārsvarā bijis īslaicīgs (šo teritoriju aizbūvēšanas vai aizaugšanas rezultātā). Sākot ar 90. gadiem, mazie zīriņi bija spiesti pārcelties ligzdot uz jumtiem. Nākamajās desmitgadēs vairumam no zīriņu apdzīvotajiem jumtiem tika nomainīts segums, kas turpmāk bija nepiemērots šo putnu ligzdošanai, vai ēkas tika pārbūvētas. Rezultātā 2023. gadā mazo zīriņu ligzdošana Rīgas teritorijā vairs netika konstatēta. Viens no risinājumiem, kā atjaunot mazo zīriņu ligzdošanu mūsu galvaspilsētā, būtu mākslīgu ligzdošanas platformu ierīkošana agrākajās ligzdošanas vietās, piemēram, ap Kundziņsalu un Ķīpsalu.

Latvijas piekrastes liedagos ligzdojošos zīriņus visai negatīvi ietekmē antropogēnais traucējums (piemēram, suņi: Martinsone 2020), tādēļ cilvēku bieži apmeklētās teritorijās (Salacgrīvā, Kuivižos, Mērsragā u. c.) mazo zīriņu ligzdošana jau ilgu laiku nav pierādīta. Ņemot vērā, ka Gaujas grīvas smilšu liedags vēsturiski visilgāk bijis mazo zīriņu un citu putnu sugu ligzdošanas vieta (vēl 90. gados kopā ar mazajiem zīriņiem tur ligzdoja upes zīriņš, smilšu tārtiņš, jūras žagata un upes tārtiņš), tieši šī vieta 2022. gadā izvēlēta par vienu no trijiem piekrastes posmiem, kuros ar Dabas aizsardzības pārvaldes lēmumu tiek aizliegta cilvēku kustība putnu ligzdošanas laikā (Dabas aizsardzības pārvalde 2022; Martinsone 2023). Papildu šim aizliegumam, kas būs spēkā arī turpmākajos gados, nepieciešams turpināt izglītot sabiedrību par šāda lēmuma pamatotību, neraugoties uz to, cik laikietilpīgi un sākuma gados arī mazefektīvi tas būtu. Vēl viena iespēja palīdzēt šiem putniem veiksmīgi ligzdot būtu veikt biotehniskus pasākumus uz divām sērēm Gaujā pie ietekas, tās attīrot no niedrēm un cita augāja, izvietojot mazuļu slēptuves un iespēju robežās paaugstinot smilšu uzbērumu, lai pasargātu perējumus no applūšanas. Lai mazie zīriņi atsāktu ligzdot, papildu aizliegumam apmeklēt Irbes ietekas liedagu putnu ligzdošanas sezonā būtu svarīgi izskaidrot sabiedrībai nepieciešamību atstāt jūras izskalotus priekšmetus (pārsvarā sausos kokus) šajā plašajā smilšu liedagā, jo tos lielākoties savāc atpūtnieki un bušu makšķernieki (ugunskuru ierīkošanai kāpās), visai negatīvi ietekmējot zīriņu mazuļu izdzīvošanu, jo tiem nav, kur paslēpties no plēsējiem, kā arī vēja un intensīviem nokrišņiem.

Daugavas lejteces mazo zīriņu ligzdošanas vietas negatīvi ietekmē makšķernieki, kuri uz ilgāku laiku piestāj pie apdzīvotajām salām un sēkļiem, tāpēc viens no aizsardzības veidiem varētu būt attiecīgu informācijas zīmju novietošana uz salām, brīdinot par atbildību, traucējot putnus ligzdošanas laikā.

Tikpat svarīgi turpināt sekot līdzi šīs sugas populācijas stāvoklim, tāpēc lūgums visiem putnu vērotājiem ziņot par jebkuriem šīs aizsargājamās putnu sugas novērojumiem, ievietojot šādas ziņas portālā Dabasdati.lv.

Pateicības

Paldies visiem ornitologiem un putnotājiem, kas publicējuši vai dažādu uzskaišu ietvaros snieguši ziņas par mazo zīriņu novērojumiem un ligzdošanas gadījumiem, kuri tika izmantoti šī pārskata sastādīšanā: Andrim Avotiņam junioram, Andrim Avotiņam senioram, Pēterim Blūmam, Agrim Celmiņam, Igoram Deņisovam, Andrim Ertam, Kasparam Funtam, Gaidim Grandānam, Mārtiņam Kalniņam, Aigaram Kalvānam, Andrim Kleperam, Indriķim Kramam, Aleksejam Kuročkinam,

[8] Mazā zīriņa sastopamības apraksts, kuru sagatavojis Juris Lipsbergs pirmās Latvijas Sarkanās grāmatas sugu aprakstiem. Glabājas R. Matroža arhīvā.

Mārcim Lejam, Jānim Mančinskim, Kristianam Mednim, Arnim Mežeriņam, Otaram Opermanim, Elmāram Pēterhofam, Ainim Platajam, Gunai Rozei, Floriānam Savičam, Edgaram Smislovam, Vladimiram Smislovam, Antrai Stīpniecei, Ģirtam Strazdiņam, Agrim Strazdam, Mārim Strazdam, Ērikam Tempelfeldam, Jānim Ukasam, Normundam Zeidakam u. c. Autors pateicas Agrim Celmiņam par mazā zīriņa datiem no putni.lv krājuma (177 novērojumi, 1958–2023), Sintijai Martinsonei par datiem no jūras piekrastes monitoringa uzskaitēm (2018–2023), kā arī Antrai Stīpniecei par mazā zīriņa novērojumiem no MARMONI piekrastes putnu uzskaišu projekta (2011–2013). Savas mazo zīriņu fotogrāfijas šim rakstam un citām 2024. gada putna akcijas sabiedriskajām aktivitātēm ir atvēlējuši putnu fotogrāfi Oļegs Miziņenko un Igors Deņisovs, pateicība arī viņiem! Paldies Aleksejam Kuročkinam par "pēdējās ligzdas" attēlu no Kuivižiem! Paldies Marekam Kilupam par karšu nodrošināšanu šim rakstam!

Summary

On Little Tern nesting sites and population status in Latvia /Ruslans Matrozis/

The Little Tern *Sternula albifrons* is a rare and local breeder in Latvia. Its main nesting areas are coastal areas along the Baltic Sea and the Gulf of Riga (nesting on seashore); Riga City and its surroundings (nesting both on sandy ground habitats and on the roofs of buildings); the River Daugava (nesting on islets and sandbanks).

The nesting population of the Little Tern in Latvia was probably the largest in the 1970s–1980s when more than 240 nesting pairs were recorded in only two regions of Latvia, which means that most likely the total population was even larger at the time (ca. 350 pairs). At the time when work on the First Latvian Breeding Bird Atlas (1980–1984) took place, the population was estimated as 250–300 nesting pairs (49 % of them in Riga City and its surroundings). Since the beginning of the 21st century, there has been a marked decline in the Little Tern population along with a considerable nesting habitat loss. The most recent population estimate, based on the European Breeding Bird Atlas (2013–2017) data, is just 70–100 breeding pairs.

The article lists all known nesting sites since the first recording of a nesting site in 1929. All locations are also shown on the map (see Table 1 and Figure 1).

Literatūra

Anonīms 1940. Ornitoloģijas Centrāles aizrādījumi, ierosinājumi un ziņojumi. *Daba un zinātne* 3: 11–23.

Anonīms 1990. Mazais zīriņš. *Progress*, Nr. 57 (15.05.1990.): 3. (Domājams, ka nenorādītais raksta autors ir Arnis Bērziņš (1962–2010).)

Anonīms 2023. Ķīpsalas zīriņu kolonijai pienācis gals. *Kas jauns avīze*, 11.05.2023.: 5.

Bērziņš B. 1946. Något om Lettlands måsfåglar. *Vår Fågelvärld* 5 (3): 119–125.

BirdLife International 2004. Birds in Europe: population estimates, trends and conservation status. UK, Cambridge, 374 pp.

BirdLife International 2015. Little Tern. European Red List of Birds. Luxembourg.

Celms M. 1926. Rīga. Rokasgrāmata ekskursantiem. Rīga: Valstspapīru spiestuve, 120 lpp. (Un Rīgas karte.)

Dabas aizsardzības pārvalde 2022. Putnu ligzdošanas periodā slēgs Gaujas grīvu. *Ādažu Vēstis*, Nr. 4 (251): 14.

Grosse A. 1942. Zur Vogelwelt des Kanjersees und seiner Umgebung. *Korrespondenzblatt des Naturforscher – Vereins zu Riga* 64: 78–100.

Kreilis M. 1990. Jaunumu apskats. *Putni dabā* 3: 186–191.

Ķerus V., Dekants A., Auniņš A., Mārdega I. 2021. Latvijas ligzdojošo putnu atlanti 1980–2017. Rīga: Latvijas Ornitoloģijas biedrība, 511 lpp.

Lebuss R. 2014. Dabas lieguma "Ovīši" dabas aizsardzības plāns. 3. pielikums. Pārskats par dabas lieguma teritorijā sastopamajām putnu sugām. 11 lpp.

Lipsbergs J., Lipsbergs U., Strazds A., Strazds M. 1985. Retie un aizsargājamie putni Rīgas jūras līča ziemeļaustrumu piekrastē. *Retie augi un dzīvnieki*. Rīga: LatZTIZPI, 63–70.

Martinsone S. 2020. Uz pludmali labāk bez suņa. *Putni dabā* 88: 30–33.

Martinsone S. 2023. Vai dažās vietās būtu jāliedz pludmales apmeklējums putnu ligzdošanas laikā? *Putni dabā* 91: 28–33.

Matrozis R. 2007. Mazā zīriņa (*Sterna albifrons*) ligzdošana Gaujas grīvā. *Putni dabā*. Zinātniskais pielikums 2: 21–27.

Matrozis R. 2019. Ķīpsalas zīriņi ir apdraudēti. *Vides vēstis* 4: 24–28.

Pēterhofs E. 1983. Kurzemes ziemeļu un ziemeļaustrumu liedaga ornitofauna. Kompleksi stacionāri pētījumi Slīteres rezervātā (atskaite par zinātnisko darbu 1982. gadā). Slītere, 176–197.

Pēterhofs E. 1984. Retie un aizsargājamie putni Kurzemes pussalas ziemeļaustrumu piekrastē. *Retie augi un dzīvnieki*. Rīga: LatZTIZPI, 36–41.

Pēterhofs E. 2007. Īpaši aizsargājamās putnu sugas Kurzemes piekrastes kāpu aizsargjoslā: populāciju stāvoklis, apdraudējumi, aizsardzības pasākumu plāns. Projekta atskaite. 34 lpp.

Pope A. 2005. Rīgas galvenā nomale. Rīga: Zelta grauds, 240 lpp.

Priednieks J., Strazds M., Strazds A., Petriņš A. 1989. Latvijas ligzdojošo putnu atlants 1980–1984. Rīga: Zinātne, 352 lpp.

Opermanis O. 1997. Jūras piekrastē ligzdojošo putnu ekoloģija. Disertācija. Rīga: Latvijas Universitāte, 119 lpp.

Opermanis O., Strazds M., Pēterhofs E., Strazds A. 1996. Putni Latvijas piekrastē: skaita izmaiņas, izplatība un pašreizējais stāvoklis. *Putni dabā* 6.1: 2–18.

Stoll F. E. 1931. Tier- und Pflanzenleben am Rigaschen Strande. Riga: Verlag der A. G. Walters & Rapa, 146 S.

Strazdiņš Ģ. 1991. Ornitoloģisko liegumu izveidošana un ligzdojošo putnu skaita palielināšana. Diplomdarbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 48 lpp.

Strazds A. 1980. Kaijveidīgo putnu ligzdošanas kolonijas Rīgas un Limbažu rajonos. Diplomdarbs. Rīga: Latvijas Valsts universitāte, 70 lpp.

Strazds M. 1983. Rīgas pilsētas ornitofauna. Diplomdarbs. Rīga: Latvijas Valsts universitāte, 156 lpp.

Strazds M. 1989. Jaunumu apskats. *Putni dabā* 2: 174–182.

Strazds M. 1992. Divsimt kilometri smilšu. *Diena*, Nr. 17 (25.01.1992.): 13.

Strazds M. 2002. Zīriņi uz jumta. Fragmenti no kāda stāsta. *Putni dabā* 11.3: 20–22.

Strazds M., Priednieks J., Vāveriņš G. 1994. Latvijas putnu skaits. *Putni dabā* 4: 3–18.

Strazds M., Strazds A. 1988. Putni pilsētā. Rīga: Zinātne, 108 lpp.

Štolls F. E. 1938. Daugavgrīvas cietokšņa apkārtnes daba. Grām.: Krasta artilērijas pulks. Daugavgrīva. Rīga, Krasta artilērijas pulka izdevums: 235–251.

Vīksne J., Janaus M. 1989. Kaijveidīgo putnu un zivju gārņu kolonijas Latvijā 1986. gadā. *Putni dabā* 2: 55–71.

Виксне Я. 1978. Численность и территориальное размещение гнездовых колоний чайковых птиц в Латвии. *Сообщения Прибалтийской комиссии по изучению миграций птиц* 11: 76–89.